

Cynulliad Cenedlaethol Cymru / National Assembly for Wales
Pwyllgor Diwylliant, y Gymraeg a Chyfathrebu / The Culture, Welsh Language and Communications Committee
Amgylchedd Hanesyddol / Historic Environment
CWLC(5) HE13
Ymateb gan Gomisiwn Brenhinol Henebion Cymru / Evidence from the Royal Commission on the Ancient and Historical Monuments of Wales

Papur tystiolaeth ar gyfer y Pwyllgor Diwylliant, y Gymraeg a Chyfathrebu ar yr Amgylchedd Hanesyddol

Cyflwyniad

Mae amgylchedd hanesyddol Cymru yn gwneud cyfraniad hanfodol at ein hymdeimlad o hunaniaeth a lle – ac mae'n gwneud cyfraniad pwysig at ein heconomi a'n llesiant.

Mae asedau hanesyddol Cymru yn cynnwys:

- 3 o Safleoedd Treftadaeth y Byd
- 30,000 a mwy o adeiladau rhestredig
- 500 o ardaloedd cadwraeth
- 4,100 o henebion cofrestredig
- 6 llongddrylliad hanesyddol dynodedig
- 390 o barciau a gerddi hanesyddol cofrestredig
- 58 o dirweddau hanesyddol cofrestredig

Mae Cadw, Gwasanaeth Amgylchedd Hanesyddol Llywodraeth Cymru, yn gyfrifol am ofalu am 129 o henebion ledled Cymru, a'u hagog i'r cyhoedd. O'r rhain, mae 29 yn safleoedd wedi'u staffio ac mae'r gweddill yn safleoedd mynediad agored am ddim. Mae rôl ehangach Cadw yn cynnwys rhoi cyngor a chymorth i'r miloedd o bobl a sefydliadau ledled Cymru sy'n byw mewn adeiladau hanesyddol a henebion neu'n gofalu amdanynt – mae'r rhan helaeth o'r rhain yn eiddo preifat. Er enghraifft, yn ystod 2016/17 ystyriodd Cadw 1869 o ymgynghoriadau a cheisiadau yn ymwneud ag asedau hanesyddol dynodedig.

Mae Cadw hefyd yn helpu Gweinidogion i benderfynu pa asedau hanesyddol a ddylai gael diogelwch statudol, ac i ddatblygu a gweithredu strategaethau a pholisïau ar gyfer yr amgylchedd hanesyddol.

Statws Cadw yn y dyfodol

Yn gynharach eleni, derbyniodd Ysgrifennydd y Cabinet argymhellion grŵp llywio a sefydlwyd i adolygu dyfodol gwasanaethau treftadaeth Cymru: Partneriaeth Strategol newydd a dyfodol Cadw. Roedd hyn yn cynnwys argymhelliad i ystyried opsiynau ar gyfer trefniadau llywodraethu Cadw yn y dyfodol, a phrofi'r rhain yn erbyn parhau i gadw Cadw o fewn y llywodraeth. Sefydlwyd bwrdd prosiect yn cynnwys cynrychiolwyr o bob rhan o Lywodraeth Cymru i oruchwylio'r gwaith o gyflawni'r prosiect ac mae'r achos busnes wedi'i ddatblygu drwy broses drylwyr a chynhwysol. Caiff y cyngor ei gyflwyno i Ysgrifennydd y Cabinet yn fuan cyn iddo gael ei ystyried gan y Cabinet wedyn.

Hwyluso cydweithredu o fewn y sector

Gwnaeth y grŵp llywio hefyd argymhell mwy o gydweithredu rhwng ein prif sefydliadau treftadaeth gan gynnwys sefydlu Partneriaeth Strategol rhwng Cadw,

Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru, Llyfrgell Genedlaethol Cymru ac Amgueddfa Cymru. Fe'i sefydlwyd ym mis Mai 2017 ac mae'n cynnwys mewnbyn cydweithwyr TUS. Mae'r bartneriaeth yn cynnig cyfle gwirioneddol i hoelio mwy o sylw ar waith masnachol ein sefydliadau cenedlaethol a'i wneud yn gliriach, yn enwedig pan fo pwysau ar gyllid cyhoeddus. Ar hyn o bryd, mae'n ystyried datblygu sawl menter gan gynnwys datblygu sgiliau, masnachol, a chyflawni swyddogaethau cefn swyddfa ar y cyd.

Ymhlith y mentrau cydweithredol eraill mae:

- *Fforymau amgylchedd hanesyddol* – mae Cadw yn hwyluso'r Grŵp Amgylchedd Hanesyddol, y Fforwm Treftadaeth Adeiledig a Fforwm Addoldai Cymru, sydd i gyd yn cwrdd yn rheolaidd er mwyn rhannu gwybodaeth, llywio polisi a thrafod cydweithio at y dyfodol.
- *Lle Hanes* – lle mae Cadw a phartneriaid eraill yn y sector yn cydweithredu ar ofod a rennir mewn digwyddiadau mawr fel yr Eisteddfod Genedlaethol - gan gydweithio i gydgyhyrchu cynnwys a rhaglen gweithgareddau/digwyddiadau.
- *Ymgyrchoedd marchnata* – er enghraifft y prosiect diweddar rhwng Cadw ac Amgueddfa Cymru ar ymgyrch farchnata *Dreigiau yn erbyn Deinosaursiaid* yn ystod gwanwyn / haf 2016. Roedd hyn yn cynnwys fideo hyrwyddo ar y cyd ac ymgyrch cyfryngau cymdeithasol.

Cydweithredu ag asedau treftadaeth yn y sector preifat

Mae'r rhan helaeth o asedau hanesyddol Cymru yn eiddo preifat. Mae Cadw yn chwarae rôl allweddol yn darparu cymorth, cyngor a gwasanaeth mentora i berchenogion a deiliaid – naill ai drwy gyswllt uniongyrchol neu drwy gyhoeddi cyngor ac arweiniad rheoli.

Mae Cadw hefyd yn gweithio gyda sefydliadau sy'n gyfrifol am asedau hanesyddol preifat gan gynnwys y Gymdeithas Tai Hanesyddol a'r Gymdeithas Tir a Busnesau Cefn Gwlad – a gynrychiolir ar y Grŵp Amgylchedd Hanesyddol.

Un enghraifft o'r cydweithio agos rhwng y sector cyhoeddus a'r sector preifat yw rhaglen Drysau Agored a arweinir gan Cadw ac a gynhelir bob mis Medi - y dathliad blynyddol mwyaf o bensaernïaeth a threftadaeth a gynhelir yng Nghymru sy'n cynnig mynediad am ddim i'r cyhoedd i gannoedd o eiddo hanesyddol, y mae llawer ohonynt yn eiddo preifat.

Mae Cadw yn gweithio'n agos gyda Croeso Cymru i archwilio cyfleoedd newydd i hyrwyddo potensial twristiaeth yr amgylchedd hanesyddol. Bydd hyn hefyd yn un o amcanion allweddol Partneriaeth Strategol hanesyddol newydd Cymru.

Achub ar werth twristiaeth treftadaeth a gwaith Cadw i gyflawni ei dargedau cynhyrchu incwm

Mae safleoedd Cadw yn cynhyrchu incwm o'r tâl mynediad, manwerthu, aelodaeth, hurio corfforaethol a mentrau masnachol eraill. Yn 2016/17 cafodd Cadw ei flwyddyn fwyaf llwyddiannus erioed, gydag 1.4m o ymwelwyr yn dod i safleoedd wedi'u staffio a £6.6m o incwm. Caiff yr arian hwn ei ailfuddsoddi yn y gwaith o ofalu am yr amgylchedd hanesyddol a'i warchod.

Dros y tair blynedd diwethaf mae incwm Cadw wedi rhagori ar dargedau uchelgeisiol (gweler Atodiad 1). Wrth wneud hyn, mae Cadw wedi cynnal sawl ymgyrch farchnata lwyddiannus yn annog ymwelwyr i ddod i safleoedd hanesyddol sydd dan ofal Llywodraeth Cymru, ac mae'n cynnal digwyddiadau arloesol ar ei safleoedd er mwyn denu ymwelwyr hen a newydd.

Er enghraifft, dechreuodd ymgyrch *Anturiaethau Hanesyddol* 2016 drwy gyflwyno cerflun draig mawr yng Nghastell Caerffili ar Ddydd Gŵyl Dewi. Rhagorodd yr ymgyrch ar ein holl ddisgwyliadau a thargedau, gan greu diddordeb nas gwelwyd o'r blaen a chyfrannu at flwyddyn fwyaf llwyddiannus Cadw erioed. O ddechrau'r ymgyrch i'w diwedd ym mis Medi daeth 728k o ymwelwyr oedd yn talu i holl safleoedd Cadw (+3.63% o flwyddyn i flwyddyn) gan gynhyrchu incwm o £844k (+71.47 o flwyddyn i flwyddyn).

Mae gwaddol y dreigiau yn parhau, gyda benyw a dau faban yn cael eu cyflwyno fel rhan o ymgyrch *Chwedlau Byw* gwanwyn/haf 2017. Mae'r canlyniadau hyd yn hyn yn awgrymu bod perfformiad masnachol a niferoedd ymwelwyr yn parhau i dyfu, gyda'r niferoedd mwyaf erioed yn ymweld â safleoedd ar 'daith y dreigiau'.

Gweithredu Deddf yr Amgylchedd Hanesyddol

Cafodd [Deddf yr Amgylchedd Hanesyddol \(Cymru\) 2016](#) Gydsyniad Brenhinol ar 21 Mawrth 2016, gan sicrhau bod gan Gymru'r ddeddfwriaeth amgylchedd hanesyddol fwyaf blaengar yn y DU. Gyda'r rhan fwyaf o ddarpariaethau'r Ddeddf bellach ar waith, mae gan Gymru'r canlynol:

- **Cofnodion amgylchedd hanesyddol statudol ar gyfer pob ardal awdurdod lleol**

Mae'r cofnodion, a gynhelir gan y pedair ymddiriedolaeth archaeolegol yng Nghymru ar ran Gweinidogion Cymru, ar gael am ddim ar [wefan Archwilio](#). Maent yn darparu tystiolaeth hanfodol i ategu penderfyniadau ar brosesau rheoli cynaliadwy'r amgylchedd hanesyddol ac maent yn helpu pobl i ymgysylltu â'u treftadaeth leol. Y rhain yw'r cofnodion amgylchedd hanesyddol statudol cyntaf yn y DU.

- **Rhestr statudol o enwau lleoedd hanesyddol**

'Cyntaf' arall i Gymru. Mae'r rhestr, sydd wedi'i llunio a'i chynnal ar ran Gweinidogion Cymru gan Gomisiwn Brenhinol Henebion Cymru, ar gael [ar-lein](#) neu drwy'r cofnodion amgylchedd hanesyddol. Mae wedi cael croeso gwresog a bydd yn codi ymwybyddiaeth o bwysigrwydd ein henwau lleoedd hanesyddol ac yn annog pobl i barhau i'w defnyddio. Mae canllawiau statudol yn cyfarwyddo rhai cyrff cyhoeddus penodol i ystyried y rhestr wrth enwi neu ailenwi eiddo wrth gyflawni eu swyddogaethau.

- **Systemau mwy agored ac atebol ar gyfer dynodi asedau hanesyddol**

Mae gofynion newydd ar gyfer cynnal ymgynghoriad ffurfiol â pherchenogion a deiliaid a hawliau adolygu wedi rhoi Cymru ar y blaen yn y DU wrth wneud y prosesau ar gyfer cofrestru heneb neu restru adeilad yn fwy tryloyw ac atebol. Yn ystod y cyfnod ymgynghori, caiff ased ei warchod dros dro fel petai eisoes wedi'i ddynodi.

- **Trefniadau newydd a gwell ar gyfer gwarchod a rheoli henebion cofrestredig**

Gellir gwarchod ystod ehangach o safleoedd archaeolegol o bwys cenedlaethol bellach fel henebion cofrestredig. Mae'r Ddeddf wedi cyflwyno mesurau newydd i atal difrod i henebion cofrestredig a gorfodi eu hadfer gan ehangu pwerau erlyn presennol. Ategir y mesurau newydd hyn gan fynediad ar-lein i wybodaeth ddibynadwy am leoliad a maint henebion cofrestredig drwy [Cof Cymru — Asedau Hanesyddol Cenedlaethol Cymru](#). Mae proses caniatâd heneb gofrestredig symlach ar gyfer gwaith nad oes dadlau yn ei gylch eisoes yn arbed amser i berchenogion a staff Cadw.

- **Mesurau newydd a gwell ar gyfer gwarchod adeiladau rhestredig**

Mae awdurdodau lleol wedi cael pwerau newydd i atal gwaith heb ei awdurdodi ar adeilad rhestredig ar unwaith. Gallant hefyd wneud gwaith brys er mwyn atal unrhyw adeilad rhestredig rhag gwaethygu, ar yr amod nad ydynt yn amharu'n afresymol ar ddefnydd preswyl. Mewn ymgais i leihau'r risgiau ariannol sydd ynghlwm wrth waith brys, gall awdurdodau lleol wneud y costau yn bridiant tir lleol, codi llog ar symiau dyledus a defnyddio nifer o ddulliau casglu arian.

Mae angen i bedair darpariaeth yn y Ddeddf gael eu cyflwyno o hyd:

- **Cytundebau partneriaeth dreftadaeth (Adranau 11 ac 28)**

Bydd y cytundebau gwirfoddol hyn, sy'n helpu i reoli henebion cofrestredig ac adeiladau rhestredig yn gyson yn yr hirdymor, o fudd i berchenogion ac awdurdodau cydsynio drwy ymgorffori'r caniatâd angenrheidiol ar gyfer gwaith rheolaidd cytûn. Gan y bydd y cytundebau hyn ar waith am sawl blwyddyn, mae'n bwysig bod y rheoliadau a'r canllawiau cysylltiedig wedi'u sefydlu'n dda a'u bod yn ymarferol. Gan ystyried cytundebau o'r fath yn Lloegr, rydym yn chwilio am bartneriaid ar gyfer cynlluniau peilot er mwyn datblygu hyn ymhellach. Y nod yw cyflwyno'r darpariaethau yn 2018.

- **Cofrestr statudol o barciau a gerddi hanesyddol yng Nghymru (Adran 18)**

Mae ffiniau 390 o barciau a gerddi ar y gofrestr anstatudol bresennol wedi'u hadolygu. Cyn i'r gofrestr statudol ddod i rym, caiff holl berchenogion a deiliaid hysbys y safleoedd hyn wybod beth yw ffiniau'r ardaloedd cofrestredig yn ystod gweddill 2017 a dechrau 2018.

- **Diogelu adeiladau rhestredig mewn cyflwr gwael (Adran 31)**

Rhydd y ddarpariaeth hon reoliadau newydd i roi pwerau ychwanegol i awdurdodau lleol sicrhau y caiff adeiladau rhestredig mewn cyflwr gwael eu diogelu'n briodol. Fodd bynnag, bydd angen mewnbwn gan holl randdeiliaid y sector amgylchedd hanesyddol er mwyn llunio deddfwriaeth effeithiol. Er bod adeiladau rhestredig mewn cyflwr gwael yn destun pryder, mae angen i reoliadau newydd fod yn wirioneddol ddefnyddiol i awdurdodau lleol a chyfrannu'n gadarnhaol at ddatrys yr heriau cymhleth a berir gan adeiladau o'r fath. Caiff ymchwil a gomisiynwyd i lywio cynigion ar gyfer y rheoliadau ei chyhoeddi'n fuan.

- **Y Panel Cyngori ar Amgylchedd Hanesyddol Cymru (Adranau 38 a 39)**

Mae'n rhy gynnar i ystyried y trefniadau manwl ar gyfer y Panel Cyngori heb i Ysgrifennydd y Cabinet a'r Cabinet orffen yr adolygiad o drefniadau llywodraethu Cadw yn y dyfodol.

O ddechrau'r broses ddeddfwriaethol, gwnaethom gydnabod y byddai angen polisi cynllunio a chyngor cyfredol ar gyfer yr amgylchedd hanesyddol er mwyn adlewyrchu ac ategu darpariaethau Deddf 2016. Rydym bellach wedi cyhoeddi:

- **Tachwedd 2016** - pennod ddiwygiedig ar yr amgylchedd hanesyddol ar gyfer [Polisi Cynllunio Cymru](#)
- **Mai 2017** - y nodyn cyngor technegol cyntaf ar gyfer amgylchedd hanesyddol Cymru ([TAN 24](#)), a wnaeth ddisodli nifer o hen gylchlythyrau'r Swyddfa Gymreig.
- **Mai 2017** - naw dogfen ganllaw arfer gorau ar gyfer rheoli'r amgylchedd hanesyddol. Mae'r rhain ar gael ar [wefan Cadw](#) ac yn cynnwys rheoli Safleoedd Treftadaeth y Byd a pharciau a gerddi hanesyddol a chyngor ar baratoi rhestrau o asedau hanesyddol o ddi-ddordeb lleol arbennig ac ymdrin ag adeiladau rhestredig sydd mewn perygl. Paratoir rhagor o ddogfennau canllaw.

Bydd y cyhoeddiadau hyn yn helpu awdurdodau lleol, y trydydd sector, datblygwyr a pherchenogion a deiliaid i reoli'r amgylchedd hanesyddol er budd cenedlaethau presennol a chenedlaethau'r dyfodol.

Gwarchod adeiladau rhestredig a henebion cofrestredig;

Yn ystod 2016 a 2017, mae cyfres o fesurau wedi neu yn cael eu cyflwyno er mwyn ategu'r gwaith o reoli a gwarchod adeiladau rhestredig a henebion cofrestredig yng Nghymru.

- **Deddf 2016 a TAN 24 sydd newydd ei gyhoeddi** - bydd y rhain yn atgyfnerthu'r fframwaith cyfreithiol a chynllunio ar gyfer gwarchod a rheoli adeiladau rhestredig yng Nghymru a ddarperir gan Ddeddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990.
- [Rheoli Newid i Adeiladau Rhestredig yng Nghymru](#) – bydd y canllawiau newydd hyn yn helpu perchenogion a deiliaid adeiladau rhestredig a'u hasiantau i ddeall goblygiadau bod yn berchen ar adeilad rhestredig a gwneud newidiadau iddo. Noda'r egwyddorion cyffredinol i'w hystyried wrth wneud newidiadau i adeiladau rhestredig, ac eglura'r broses caniatâd adeilad rhestredig. Awdurdodau cynllunio lleol sy'n bennaf cyfrifol am weinyddu'r broses caniatâd, a bydd y canllawiau hefyd yn llywio eu proses gwneud penderfyniadau.
- **Datganiadau o'r Effaith ar Dreftadaeth** - Daeth rheoliadau newydd i rym ar 1 Medi 2017 yn ei gwneud yn ofynnol i gyflwyno datganiadau o'r effaith ar dreftadaeth ar gyfer pob cais am ganiatâd adeilad rhestredig ac ardal gadwraeth. Y nod yw diogelu gwerthoedd treftadaeth ased hanesyddol, drwy ofyn am ddealltwriaeth drylwyr o effaith newid arfaethedig ar ei arwyddocâd. Cyhoeddwyd canllawiau arfer gorau newydd, [Asesiadau o'r Effaith ar Dreftadaeth yng Nghymru](#), er mwyn helpu perchenogion, asiantau ac awdurdodau cynllunio lleol i ddeall pam, pryd a sut i ddefnyddio proses asesu'r effaith ar dreftadaeth ac ysgrifennu datganiad o'r effaith ar dreftadaeth.

- **Asedau Hanesyddol o ddiddordeb lleol arbennig** - Er nad yw llawer o adeiladau hanesyddol ledled Cymru yn bodloni'r meini prawf ar gyfer rhestru, maent yn dal i gyfrannu at hunaniaeth a natur unigryw cymunedau lleol. Yn ddiweddar, mae Cadw wedi cyhoeddi [Rheoli Rhestrau o Asedau Hanesyddol o Ddiddordeb Lleol Arbennig yng Nghymru](#), sy'n nodi egwyddorion cyffredinol ac arfer da ar gyfer llunio a rheoli rhestrau o asedau hanesyddol lleol ac yn rhoi canllawiau ar sut i'w defnyddio yn y system gynllunio. Nod y canllawiau yw annog awdurdodau lleol, sefydliadau trydydd sector a pherchenogion i gydweithio er mwyn diogelu a gwella asedau hanesyddol o ddiddordeb lleol arbennig ac ysbrydoli pobl i ofalu am eu treftadaeth leol.
- **Gwarchod henebion cofrestredig** - mae Deddf 2016 yn gwella ar y fframwaith deddfwriaethol ar gyfer gwarchod henebion, a ddarperir gan Ddeddf Henebion a Mannau Archaeolegol 1979. Caiff y broses caniatâd heneb gofrestredig ei gweinyddu gan Cadw ar ran Gweinidogion Cymru ac mae'n rheoli gweithgareddau er mwyn sicrhau bod y safleoedd hanesyddol cenedlaethol hyn yn cael eu gwarchod yn yr hirdymor er mwynhad a gwerthfawrogiad cenedlaethau presennol a chenedlaethau'r dyfodol. Mae swyddogion Cadw hefyd yn gweithio gyda pherchenogion a chymunedau lleol er mwyn cefnogi prosiectau cadwraeth.
- **Eiddo yng Ngofal Cadw** - Mae Deddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979 hefyd yn rhoi'r fframwaith deddfwriaethol ar gyfer y 129 o eiddo sydd yng ngofal uniongyrchol Llywodraeth Cymru, a reolir gan Cadw. O'r rhain, mae 107 o dan Gytundebau Gwarchodaeth (parhaol). Mae gwarchodaeth yn gosod dyletswydd statudol i gynnal a chadw'r eiddo a phwerau i wneud popeth sydd ei angen i'w gynnal a'i gadw, gan gynnwys unrhyw ymchwiliadau archaeolegol a symud unrhyw ran o'r eiddo/heneb i fan arall er mwyn ei diogelu. Mae gan y gwarcheidwad hefyd ddyletswydd i ddarparu mynediad i'r cyhoedd a chyfleusterau i ymwelwyr. Yn unol â'i ddyletswyddau gwarchodaeth, mae Cadw wedi cyflwyno rhaglen dreigl o archwiliadau o adeiledd hanesyddol ei holl eiddo, a gynhelir bob pum mlynedd. Mae'r rhain wedi llywio rhaglenni cadwraeth, atgyweirio a chynnal a chadw â blaenoriaeth pum mlynedd, a gyflawnir gan dimau creffttau cadwraeth mewnol Cadw neu gontractwyr allanol.

Gwarchod adeiladau a henebion sydd mewn perygl;

Arolwg o Henebion mewn Perygl: Ers 1985 mae wardeniaid henebion maes Cadw wedi cynnal rhaglen fonitro systematig o gyflwr henebion cofrestredig, a ategir gan arolygon o luniau o'r awyr gan Gomisiwn Brenhinol Henebion Cymru.

Fel rhan o'r arolwg, caiff tystiolaeth gadarn ei chasglu a ddefnyddir i nodi natur a graddau bygythiadau a risgiau a sicrhau mai'r henebion mwyaf bregus sy'n destun gwaith cadwraeth cadarnhaol ac yn cael grantiau. Mae hefyd yn fodd i roi cyngor a datblygu cytundebau rheoli â pherchenogion.

Cyflwr adeiladau rhestredig yng Nghymru: Cynhaliwyd arolygon o gyflwr adeiladau rhestredig yng Nghymru ers dros 15 mlynedd ac ar hyn o bryd cânt eu cynnal dros gyfnod treigl o bum mlynedd, lle arolygir tua 20% o'r adeiladau rhestredig yng Nghymru bob blwyddyn gan ddefnyddio methodoleg gyson. Mae'r

data diweddaraf sydd ar gael yn awgrymu gwelliant bach gyda nifer yr adeiladau sydd 'mewn perygl' neu'n 'fregus' yn lleihau 8.54%. Mae'r arolygon yn rhoi sail dystiolaeth gadarn i awdurdodau lleol a Cadw ar gyfer strategaethau i ymdrin ag adeiladau mewn perygl, a thargedu unrhyw raglenni rhoi grantiau.

Rhaid cydweithredu mewn ffordd ragweithiol wrth fynd i'r afael ag adeiladau sydd mewn perygl. Er enghraifft, mae Cadw yn gweithio gydag adrannau eraill o'r llywodraeth ac awdurdodau lleol mewn amrywiaeth o fentrau adfywio trefol, ac mae'n arwain [cynllun gweithredu strategol ar gyfer addoldai](#), y mae llawer ohonynt yn wynebu dyfodol ansicr. Mae Cadw hefyd yn cefnogi sefydliadau sy'n chwarae rhan uniongyrchol yn y gwaith o reoli adeiladau sydd mewn perygl, megis y Rhwydwaith Ymddiriedolaethau Treftadaeth, y Gronfa Dreftadaeth Bensaernïol ac Ymddiriedolaeth Adfywio'r Tywysog.

Lle na fydd cymorth cadarnhaol yn llwyddo, ceir ystod o fesurau statudol sydd ar gael i alluogi awdurdodau lleol i gymryd camau adferol. Caiff y mesurau hyn eu hamlinellu mewn canllawiau newydd, [Rheoli Adeiladau Rhestredig sydd mewn Perygl yng Nghymru](#), sydd hefyd yn rhoi canllawiau ar nodi problemau a'u hachosion, a sut i'w rheoli drwy gymryd camau cadarnhaol lle bynnag y bo modd.

Cyflwyno adroddiad y Farwnes Andrews ar Ddiwylliant a Thlodi

Mae'r argymhellion yn adroddiad y Farwnes Andrews ar Ddiwylliant a Thlodi wedi'u datblygu drwy ein rhaglen arloesol **Cyfuno: Creu Cyfleoedd drwy Ddiwylliant**. Y nod yw dileu'r rhwystrau i gymryd rhan mewn gweithgareddau diwylliannol a rhoi hwb i sgiliau, ymgysylltu, hunan-barch a dyheadau, yn enwedig mewn ardaloedd o anfantais economaidd. Mae Cyfuno wedi galluogi ystod eang o sefydliadau diwylliannol i gyfrannu at agenda wrthdlodi a rennir drwy ddatblygu cyfleoedd cyffrous newydd i bobl sy'n byw yng nghymunedau mwyaf difreintiedig Cymru. Mae'r gwerthusiad o'r Rhaglen wedi dangos bod cyrff diwylliannol yn datblygu dulliau mwy cydlynol a chydweithredol o drechu tlodi.

Cam peilot Cyfuno yn 2015-17: sefydlwyd model cyflawni arloesol – Ardaloedd Arloesi. Cyflwynodd 10 clymblaid o sefydliadau diwylliannol a chymunedol ledled Cymru weithgareddau yn cynnwys rhaglenni treftadaeth ddigidol, cynlluniau i annog pobl ifanc a'u teuluoedd i ymweld ag amgueddfeydd, gwirfoddoli a chael profiad gwaith, a phrosiectau yn defnyddio treftadaeth i annog ffyrdd iachach o fyw. Yn ystod y cam peilot, cydweithredodd dros 100 o bartneriaid i gynnig cyfleoedd i dros 5,000 o gyfranogwyr. Yn eu plith roedd:

- Dros 300 o wirfoddolwyr
- Dros 1,500 o bobl ifanc yn cael cymorth i wneud yn well yn yr ysgol
- Dros 1,250 o bobl yn cael cymorth i fwynhau byw'n iachach
- Dros 100 o bobl yn ennill cymhwyster neu ddysgu achrededig

Cyfuno 2017-18: Gan adeiladu ar y cam peilot, mae'r Rhaglen bellach yn cael ei chysoni â pholisi ehangach Llywodraeth Cymru ar gyfer cefnogi cymunedau gwydn, gan ganolbwyntio ar dair thema - cyflogadwyedd a sgiliau, cefnogi'r blynyddoedd cynnar, a chefnogi ieuchyd a llesiant. Ymhlith y mentrau presennol mae Rhaglen Grantiau Her Cyfuno a gafodd ei lansio ym mis Mawrth 2017 a rhaglen drawsnewidiol, ***Uchelgais Ddiwylliannol***, a fydd yn creu 33 o leoliadau hyfforddi 12

mis yn y sector treftadaeth yng Nghymru, gan dargedu pobl ifanc NEET, yn enwedig y rhai o gymunedau difreintiedig.

Mae adroddiad Andrews hefyd wedi ysbrydoli mentrau eraill, yn arbennig datblygu cais llwyddiannus i Gronfa Dreftadaeth y Loteri am raglen archaeolegol cymunedol mawr i bobl ifanc: 'Treftadaeth nas Cerir'. Caiff y rhaglen hon ei chyflwyno dros y tair blynedd nesaf gan Cadw mewn partneriaeth â'r Ymddiriedolaethau Archaeolegol a'r Comisiwn Brenhinol

Atodiad 1

Dadansoddiad o incwm Cadw dros y tair blynedd diwethaf – mae'r incwm gwirioneddol a gynhyrchwyd wedi rhagori ar dargedau uchelgeisiol bob tro

Ffrwd Incwm	Targed 2016-17 £	Ffigur gwirioneddol 2016-17 £	Amrywiad 2016-17 %
Tâl Mynediad	3,647,420	3,712,451	1.78%
Manwerthu	1,696,827	1,916,608	12.95%
Aelodaeth	461,000	527,177	14.36%
Hurio Masnachol	293,000	344,894	17.71%
Incwm Ystad	88,746	86,213	(2.85%)
Arall	13,007	16,626	27.83%
CYFANSWM	6,200,000	6,603,969	6.52%

Ffrwd Incwm	Targed 2015-16 £	Ffigur gwirioneddol 2015-16 £	Amrywiad 2015-6 %
Cyfanswm y Tâl Mynediad	3,170,554	3,437,320	8.41%
Cyfanswm Manwerthu	1,524,589	1,635,852	7.30%
Cyfanswm Aelodaeth	393,627	438,107	11.30%
Hurio Masnachol	212,790	175,201	(17.66%)
Incwm Ystad	44,816	72,033	60.73%
Arall	15,600	22,299	42.94%
CYFANSWM	5,361,976	5,780,813	7.81%

Ffrwd Incwm	Targed 2014-15 £	Ffigur Gwirioneddol 2014-15 £	Amrywiad 2014-5 %
Cyfanswm y Tâl Mynediad	2,855,335	3,079,760	7.9%
Cyfanswm Manwerthu	1,557,254	1,524,589	(2.1%)
Cyfanswm Aelodaeth	386,439	393,682	1.9%
Hurio Masnachol	149,618	223,910	49.7%
Incwm Ystad	18,500	41,946	126.7%
Arall	53,500	14,603	(72.7%)
CYFANSWM	5,020,647	5,278,490	5.1%